

KOMPILACIJA SPEKULATIVNE FIKCIJE

(Olga Tokarčuk: *Bizarre priče*, prevela sa poljskog Milica Markić, Službeni glasnik, Beograd, 2020)

Kako će jedan čovek razrešiti misteriju priviđenja koje ga proganja od detinjstva i šta otkriva škotski botaničar sredinom 17. veka u močvarama Poljske? Mogu li se pomoći moštju klonirati hrišćanski sveci i kako će izgledati futurističke porodice androida? Poljska nobelovka Olga Tokarčuk nudi čitaocima odgovore na ova i još neka pitanja u deset priča spekulativne fikcije koje su skupljene u zbirci *Bizarre priče*. Odgovori koje autorka predlaže višežnaci su, po pravilu ponovo upućuju na postavljena pitanja i ostaju otvoreni za značajnska i simbolička dopisivanja od strane čitaoca.

Pripovetke *Bizarnih priča* raznorodne su po temama, motivima, pripovedačkim tehnikama i prostorno-vremenskim koordinatama, a povezane su žanrom fantastike, koji je sugerisan i naslovom knjige. U knjizi su zastupljeni različiti podžanrovi spekulativne fikcije, od „blažih“ formi, poput verizma očuđenog groteskom, preko horora i istorijske fantastike do žanra naučne fantastike kojem pripadaju čak četiri pripovetke. Paradoksalno, zajednički imenitelj priča istovremeno je i napuštanje usko shvaćenih žanrovske konvencija, odnosno njihova reinterpretacija. Ovaj pomak autorka postiže nijansiranim pripovedanjem koje se ne iscrpljuje u saopštavanju radnje, dvomislenim završecima, kao i stalnim naporom da priče „univerzalizuje“, odnosno da ih poveže sa moralnim i filozofskim dilemama. Kada se ovome dodaju aluzivnost i mitološka, odnosno biblijska podloga nekih priča, *Bizarre priče* se mogu čitati i kao zbirka mejnstrim proze, poput stilske vežbe ispisane u žanrovskom ključu. Svakako da ne treba ni insistirati na binarnoj opoziciji žanrovsко/mejnstrim, jer je granica između žanrovske fantastike i mejnstrim književnosti odavno porozna u savremenoj literaturi, a fantastika je ionako znatno širi pojam od konvencija žanra.

Već u prvoj priči „Putnik“, manifestnoj minijaturi koja sa razlogom otvara knjigu, Olga Tokarčuk postavlja problem prirode zla, kome će se vraćati i u nekim kasnijim pričama. Autorka tematizuje jedno od najstarijih i ključnih pitanja u vezi sa zlom: dolazi li ono spolja, iz onostranog ili je, obrnuto, immanentno čoveku koji ga širi u spoljašnji svet svojim delima. Odgovor ne može biti konačan, već naslućen, a protagonist će doživeti prosvetljenje otkriviš razlog postojanja utvarne siluete čoveka koja ga užasava decenijama, uz sledeću konstataciju: „Čovek koga vidiš ne postoji zato što ti vidiš njega, nego zato što on tebe gleda.“ Tako putnik iz naslova priče nije samo onaj koji svoju isповest saopštava tokom putovanja avionom, već i onaj koji prelazi put ka gotovo psihanalitičkoj spoznaji o poreklu svog straha.

Pored prirode zla, ova priča ispituje i prisustvo fantastičnog u svakodnevnom životu ljudi. Po tome je bliska pričama „Zimnica“, „Šavovi“ i „Istinita priča“ koje bi se mogle tumačiti i kao mini-ciklus u okviru knjige jer spadaju u „fantastiku svakodnevice“, na tragu Kafke ili još više Bucatija. U svetu kinematografije mogli bismo ih zamisliti kao epizode *Zone sumraka*. One ističu da naša građanska rutina ponekad lako može postati absurdna, i da se naši identiteti tada otkrivaju kao puke fasade. Natprirodni elementi u ovim pričama su ograničeni i diskretni, upotrebljeni interno, za protagoniste koji su njima stavljeni pred izazov.

Prva priča u pomenutom mini-ciklusu, „Zimnica“, govori o tendenciozno neimenovanom sredovečnom muškarcu koji nakon smrti majke nastavlja da živi sam u njihovom stanu. Nesamostalan, lenj i neostvaren, on dane provodi u ispijanju piva i gledanju utakmica. Onda najpre u podrumu, pa i na drugim, sve čudnijim mestima u stanu, pronalazi tegle sa maminom turšijom koja će mu poslužiti kao meze. Tegle najpre sadrže ukusnu hranu, pa zatim pokvarenu, da bi na kraju sin u njima zaticao ukiseljene nejestive predmete poput pertli ili sunđera. Tegle čiji broj metastazira, a sadržaj postaje sve groteskniji, postaju neka vrsta cinične i osvetničke zaostavštine majke koja je tokom života bila nezadovoljna životom naslednika, a uz to doprinose bizarnosti iz naslova zbirke.

„Zimnici“ je slična priča „Šavovi“ koja prikazuje udovca označenog samo inicijalom B. kome se dešavaju neobjašnjive stvari kada nakon smrti žene ostane sam u stanu. Promene u doživljaju stvarnosti naizgled su banalne, ali takve da bude suštinske sumnje u svet pojavnosti: više ne postoji čarape bez uzdužnih šavova, sve hemijske olovke ostavljaju isključivo smeđi trag, a poštanske marke su okrugle, a ne četvrtaste. Gospodin B. prikazan je kao čovek koga je vreme i inače „pregazilo“: hobi mu je sređivanje starih TV vodiča, obroci podgrejana hrana iz kesice, a stan prepun prašnjavog inventara. Pokušaj da razjasni neobičnosti i potvrdi svoje mentalno zdravlje u razgovoru sa komšinicom pokazuje se kao neuspšan. Sve ove bizarnosti stižu u život junaka poput poruka u čiji smisao nije u stanju da pronikne, a sa kojima ne može da se pomiri. Da li one ukazuju na gubitak razuma usled usamljenosti ili su moguća iskliznuća zagrobnog sveta u kojem svest junaka boravi i nakon njegove smrti, pitanja su na koja će čitaoci iznalaziti svoje odgovore.

Tradiciju književnosti koja u satiričnom maniru tematizuje uglednog građanina koji nizom nesrećnih okolnosti završava u očaju, nastavlja „Istinita priča“. Njen junak je profesor koji gostuje na naučnoj konferenciji u inostranstvu, i nakon uživanja u slobodnom popodnevu u podzemnom prolazu vidi povređenu beskućnicu kojoj нико sem njega ne želi da pomogne. Pokušaj da joj pomogne završava se debaklom, pošto će policija pomislići da je on krivac, nakon čega će profesor pobeći. Jedan nesporazum, gubitak novčanika i cipele i košulja natopljena krvlju beskućnice, pretvoriće profesora u izbezumljenu kreaturu koja neuspšeno pokušava da se vrati u hotel, nakon čega ga golog i mokrog izvlače iz obližnje fontane. Simbolički potencijal pripovetke krije se u činjenici da se ništa od ovoga ne bi dogodilo da profesor nije odložio povratak u hotel, zbog šetnje i pića u bašti kafea, i da nije pokušao da pomogne povređenoj ženi. Uživanje u dokolici i solidarnost su dakle razlozi za kaznu sudbine, upravo one osobine koje su pomogle čoveku da evoluira i stvori kulturu.

U sve tri priče koje tematizuju „fantastiku svakodnevice“ Olga Tokarčuk insistira na ironiji prema junacima, tim neimenovanim „običnim ljudima“. Iskliznuće u njihovoj stvarnosti sugerije ne samo da nisu zaštićeni u anonimnosti i samoći, već da ih upravo zbog toga očekuje bizarni rasplet.

Drugi mogući tematski ciklus *Bizarnih priča* moglo bi biti pripovetke koje se svrstavaju u žanr naučne fantastike, a od njih su možda najinteresantnije one sa biblijskim i mitološkim referencama, „Transfugijum“ i „Gora svih svetih“.

„Transfugijum“ je futuristička utopija koja spaja teme eutanazije i reinkarnacije. Pripovetka prati neimenovanu ženu koja organizuje poslednji ispraćaj svoje polusestre Renate u paralelni svet, uz trajni gubitak ovozemaljskog postojanja. „Prelazak“, odnosno transfugaciju koja se okončava plovidbom sa jedne na drugu obalu jezera, organizuje hajtek korporacija *Transfugijum* u besprekornom prihvatanom centru koji opslužuju androgina humanoidna bića. I ako nas „Šavovi“ ili „Istinita priča“ asociraju na *Zonu sumraka*, ovde se susrećemo sa narativom koji bi lako mogao biti prerađen u scenario epizode serije *Black Mirror*. S obzirom na to da je transfugacija dobrovoljna i, za razliku od današnje eutanazije, ne mora imati bilo kakve medicinske preduslove, junakinja preispituje Renatin život, kako bi otkrila razloge sestrine odluke. Završnom činu prelaska prisustvuje i ostatak porodice među kojom ima onih koji čitav čin ne mogu shvatiti drugačije nego kao samoubistvo, dok korporacija proces objašnjava kao „prevazilaženje jaza između čoveka i sveta“, sveta koji je samo „potok snaga i odnosa koji nadiru jedni na druge“. Kada se prenos završi, na drugoj obali pojaviće se figura vuka, što će naknadno objasniti jedan detalj iz prošlosti odnosa dve sestre, i sugerisati razloge za Renatinu odluku. Pripovetka svojim idejama o utopijskom jedinstvu sa prirodom zagovara *new age* mistifikacije kojima je autorka sklona i u drugim knjigama. Motiv jezera po kome ka drugoj, ljudima nedostupnoj strani, plovi splav, asocira na mit o splavaru Haronu koji duše umrlih prevozi u Had preko Stiksa i Aherona. Olga Tokarčuk u ovoj priči veliki značaj pridaje i Ovidijevim *Metamorfozama* koje upravo tematizuju „prelazak bića u druge entitete“ i čiji se primerak nalazi u svakoj sobi *Transfugijma*, poput *Svetog pisma* u hotelima Amerike. Ovakvom intertekstualnošću autorka evocira kako antičku tako i biblijsku mitološku i literarnu liniju, smeštajući njihove motive u svet budućnosti i visoke tehnologije. I koliko god da su se svet i čovečanstvo promenili, „prelazak na drugu stranu“ nakon smrti ostaje jedan od najintrigantnijih momenata ljudske spoznaje, ali i ekonomski unosan posao. Ipak, za razliku od nekadašnjih posrednika poput Harona, taj posao preuzimaju hajtek kompanije, u čemu prepoznajemo ironiju na račun savremenog tržišta kojim vlada krupni kapital.

Oko teme smrti, odlaska na „drugi svet“ i odnosa prošlosti i budućnosti organizovana je i priča „Gora svih svetih“. U njoj glavna junakinja, psihološkinja koja umire od raka, dobija dobro plaćen honorarni posao koji je odvodi u planine Švajcarske. Tamo će za potrebe tajanstvenog Instituta vršiti ispitivanja nekoliko usvojene dece, uz striktnu obavezu tajnosti. Ispitivanja se sastoje od revolucionarnog testa koji je junakinja sama patentirala, obezbedivši sebi uspešnu naučnu karijeru. Taj test omogućava da se sa velikom sigurnošću predvedi budući život mladih ispitanika. U blizini Instituta nalazi se ženski samostan koji junakinja posećuje, a od časne sestre koja njime rukovodi dobiće informacije o okolnim moštimi svetaca koje nisu ništa drugo do nasumično iskopane kosti iz grobnica starog

Rima, a kojima je Katolička crkva naknadno, u srednjem veku, pripisala svetost. U kakvoj su vezi blizina samostana i Instituta, da li je slučajno odabранa psihološkinja koja neće još dugo živeti i u koju svrhu će se koristiti rezultati testova, otkriće se na kraju ove priče koja spaja elemente misterije i naučne fantastike. Pripovetka u fokus stavlja filozofska pitanja determinisanosti ljudskog života i falsifikovanja istorije. Ironicno, dok psihotestovi sa sigurnošću predviđaju inače neizvesnu budućnost, sama prošlost će početi da izmiče, i prikazće se kao narativ moćnih, bez uporišta u činjenicama.

Za razliku od većine priča u kojoj su junaci fiktivne ličnosti, junak pripovetke „Zelena deca, ili neobična zbivanja u Volinju, koja je opisao Vilijam Dejvidson, medikus njegovog kraljevskog veličanstva Jana Kazimira“ istorijska je ličnost, lekar i botaničar iz Škotske koji je sredinom 17. veka bio u službi poljskog dvora. Tokarčukova u ovoj priči koristi istorijsku podlogu kako bi se dotakla kolonijalne svesti i zazora ljudi Zapadne Evrope od „egzotičnog“ istoka kontinenta. U močvarama poljskog kraljevstva Vilijam Dejvidson i njegovi domaćini pronalaze dvoje dece zelene boje kože koja su se izgubila, a koja žive u nekoj vrsti paganske zajednice „iza močvara“. Međutim, ono što Dejvidson i njegov pomoćnik Ričivolski ne uviđaju jeste da ova zajednica nije ona od koje treba zazirati, već kojoj treba težiti, kao progresivnoj utopiji. Olga Tokarčuk ispod bajkovite atmosfere priče ispisuje i danas aktuelne ekološke i političke poruke koje propagiraju život u saglasju sa prirodom, direktnu demokratiju, kolektivizam i pacifizam. Tako se ironiji podvrgava ideja o „divljim obodima“ Evrope iza kojih je samo jedno „Veliko Ništa“.

Vodeći čitalce kroz različite žanrove spekulativne fikcije i neverovatne svetove i situacije, kao kroz kompilaciju, Olga Tokarčuk u *Bizarnim pričama* koristi fantastiku samo kako bi pojačala efekte naše svakodnevice. Izazovi sa kojima se susreću junaci ovih priča dovođe nas do bitnih pitanja: krhkosti identiteta savremenog čoveka, ustrojstva sveta kao socijalnog konstrukta i odnosa prema tehnologiji koja velikom brzinom menja naš doživljaj stvarnosti. Ironicnim odnosom prema svojim junacima autorka preispituje njihovu, ali i našu odgovornost za svet u kojem živimo. Olga Tokarčuk nam *Bizarnim pričama* poručuje da ako prihvatimo ovaj svet kao podrazumevajući, a naše mesto u njemu kao sigurno i statično, stvarnosni problemi današnjice mogu nam se već sutra javiti u manje stvarnom, košmarnom obliku. Ne prepoznajemo li početke ovog procesa već danas?